

„ЖОВНІРСЬКА” ЛІРИКА МОДЕРНІСТА СТЕПАНА ЧАРНЕЦЬКОГО

У статті аналізується воєнна лірика поета-молодомузівця Степана Чарнецького. Це нова сторінка в його творчості, відгук на події Першої світової війни. Поезія С. Чарнецького воєнних літ належить до вершинних творів на цю тему. Для неї характерні символістська поетика, глибокий психологізм образів та близькість до народної пісні. С. Чарнецький творив свою індивідуальну творчу мову, яка яскраво проявилась у його воєнній ліриці.

Ключові слова: лірика, поет-молодомузівець, творчість, поетика, мова.

Morykvas N. Lyric Poetry of „Zhovnirska” of Modernist Stepan Charnetskogo.

The article investigates the military lyrics of Stepan Charnetskyi's, who was one of the members of the „Moloda Muza”. It is a new page in the his creation, the response on the events of First World War. Charnetskyi's poetry of military years belongs to best works on this theme. It characterized by symbolist poetry, psychologism of images and nearness to folk song. Charnetskyi created the individual poetical language, and its found manifest expression in this military poetry.

Key words: lyric, poet-molodomuzivets', creation, poetics, language.

Степан Чарнецький (1881–1944), який належав до першого угруповання українських модерністів „Молода Муза”, мав серед побратимів заслужену репутацію найщирішого лірика і найпослідовнішого богеміста. Тодішні й сучасні критики, якщо застосувати, так би мовити, неофіційну „градацію талантів”, називають його неодмінно четвертим (після П. Карманського, В. Пачовського і Б. Лепкого).

„І от цей, здавалося б, камерний поет з великою силою показав трагедію людини, краю, народу в першій світовій війні; його поезія збагатилася новими барвами і тонами, здобула ноти сильного громадянського звучання...” [7, 15], – захоплено говорить Микола Ільницький про нову сторінку у поетичній творчості С. Чарнецького. Ця громадянська еволюція поета характерна й для інших молодомузівців у „післямолодомузівський” період їхньої творчості. Жоден із вчорашніх молодомузівців-богемістів не відхилився від сповнення свого громадянського обов'язку в роки випробовувань. Жоден з них не уникнув “суспільного заангажування” у своїй творчості, через що,

зокрема, майбутні критики і поставили під сумнів їхній модернізм. Проте поділ творчості С. Чарнецького на два основні періоди – *домолодомузівський* і *післямолодомузівський* – доволі умовний. Знаходимо елементи символістської поетики навіть у його воєнній ліриці. Насамперед вона має нотки інтимного, тут майже відсутня риторика боротьби, агресії, у ліричному героєві вгадується сам автор.

Чарнецький, як і його старші брати, послужив трохи в австрійському війську, тобто сплатив так званий “податок крові”. (В Австро-Угорщині був підвладний військовій службі кожен чоловік віком від 20 до 40 років, а під час війни мобілізували і 19, 41- і 42-річних чоловіків). На відміну від своїх старших братів, Степан не міг захопитися принадами служби. Був у глибині душі надто мирним і світським чоловіком. Та й, незважаючи на гарну поставу, не відзначався міцним здоров’ям. Тож був мобілізований на якийсь короткий час і, як зазначає Б. Лепкий, „у війні брав живу, різнородну участь” [8, 229].

Львів під час і після Першої світової війни став ареною для зміни кількох армій: російської, австрійської, української (Українських січових стрільців, які потім влилися в Українську галицьку армію) і польської. Тут протягом однієї ночі – під 1 листопада 1918 року – українці здобули владу і вивісили жовто-блакитні прапори. Це був момент великої історичної сатисфакції... Але вже через короткий час після проголошення ЗУНР (Західноукраїнської Народної Республіки) почалася польсько-українська війна, яка закінчилася нашою поразкою. Воював на фронтах і ставав політиком український академічний Львів – студентська молодь і поважні професори, пани послы, які знали тільки “цивілізовані” правила парламентської боротьби. (Поки пани послы радилися у Відні, поляки, скориставшись перемир’ям, зібрали свої сили в кулак – і останні загони УСС були змушені залишити місто. Наступні переговори у Відні про можливість автономії для Галичини вже не мали сенсу). Програш цієї війни був великим програшем кожного українця, особливо суспільно та культурно активного.

Характеризуючи одну зі сторінок тодішнього львівського калейдескопу, М. Ільницький пише: „Після відступу російського війська літературне життя в нашому місті відновлювалося дуже поволі. Іван Франко був тяжко хворий і в травні 1916 року помер. Інших

письменників воєнна завірюха розкидала по всіх усяодах: деякі – Михайло Яцків, Микола Голубець, Степан Чарнецький опинилися на фронтах; інші – Петро Карманський, Василь Пачовський, Володимир Бирчак – у таборах для полонених українців російської армії в Австрії та Німеччині” [3, 10].

І от молодомузівець Чарнецький (найбільший богеміст серед музаків!), як і його побратими, як свого часу Франко, також еволюціонував. Це його поезії, що друкувалися по просвітянських календарях, належали до улюбленої „лектури” українських січових стрільців, це він випустив у світ пісню „Ой у лузі червона калина похилилася...”, що стала їх гімном [див. 5, 51–74]. Коли настала висока пора, він виявився вдатним до громадянської (ні – не сурми!) ліри. Це, зокрема, засвідчують зразки воєнної лірики – цикл „3 днів бурі” з другої збірки Чарнецького „В годині задуми” (1917 рік). Ці поезії ще пахнуть свіжою... ні, не кров’ю, а „ржою утоми”, смутку, і не чути в них гуку гармат, лиш „*часом бездомний вітер-волокіта задзвонить в шиби*” загубленого в полях шпиталю. Спостереження з Першої світової війни – світовідчуття романтика: співчуття її рядовим жертвам і героям та співпереживання очевидця і співучасника. Це власне один з таких віршів Чарнецького – “Іванові” – “*добув йому права громадянина в нашому письменстві*” [4, 74], як пізніше висловиться Петро Карманський, який називає цей вірш Чарнецького так, як його назвав народ: “Іван Безрідний”. Покажемо перших дві строфи цього вірша:

Іванові

*Іване без роду, Іване без долі,
Куди не ходив ти, кого не видав?
У спеку, і стужу, у лісі і в полі
Ти гинув, а славу сусід добрий взяв...
На сербських зарінках клалась твоя сила,
На волинським млаці твій гріб вже присів,
І серед Поділля сіріє могила,
Де впало в двобюю двох рідних братів... [12, 11].*

Цього вірша варто прочитати в парі з іншою поезією з цього ж циклу: разом вони становлять своєрідний диптих з дуже широким діапазоном зображення (й відчуття) Першої світової.

Ворожому війську

*І тебе мені жаль, сірий сину півночі,
Що ідеш день і ніч, і не знаєш куди;
Ржа утоми лягла на твій голос і очі,
І чоло вкрила тінь недостатків, біди...*

*І тебе взяв указ із сільської оселі,
Від розораних скиб чи буйного лану,
І голодний бредеш в дрантивенькій шинелі
У невідомий світ, у чужу сторону.*

*А там стріне тебе гучний вистріл гармати,
Або тихиший привіт: добре кована сталь;
Кров обмиє чоло... Бідний сірий солдате, –
І тебе мені жаль!.. І тебе мені жаль!.. [12, 8].*

„Найкращий серед „музаків” майстер жовнірської тематики, лірик у свого роду диптиху „Іванові” – „І тебе мені жаль... „глибоко відтворив на рівні рефлексивному трагедію України, сини якої з Полтави і Карпат падуть у двобої чи гинуть на чужій землі за чужі інтереси, біль „рідних піль”, галицьких сіл, де „буря все змела” [6, 93] – говорить про Степана Чарнецького сучасний дослідник Володимир Погребенник. А упорядник антології „Галицька й буковинська поезія ХХ віку” 1930 року Б. Якубський писав: „Вірші Чарнецького, що стосуються війни, вносять децю нового не тільки в поетичне обличчя їхнього автора, а й в українську поезію, присвячену темі імперіалістичної війни. Видно, що поет глибоко пережив трагедію цієї війни й тому знайшов у себе образи **навіть реалістичні...** (тобто – на загальному тлі модерністичного письма. – Н. М.)” [1, XXXI]. Подібно прочитувався цей вірш і в 1949 році. Юрій Тис, автор розвідки „Українська вояцька пісня” (1914–1949), підкреслював, що поезію „Іванові” Степан Чарнецький, богеміст і поет Західної України, створив „*під впливом нового подиху першого світового пожару*” [10].

До речі, поезія „Іванові” стала народною піснею. Здається, „малу антологію” Степана Чарнецького з війни (назва умовна) могла б доповнити й справді народна пісня „Карпати, Карпати, великі гори”, записана 1926 року на Житомирщині. Ось кілька рядків з неї:

*Карпати, Карпати,
Великі гори,*

*Ой бодай би вас, Карпати,
Затопило море!
Море затопило,
Хвилями розмило,
І солдатське біле тіло
Та й оживило... [11].*

Таке зіставлення підтверджує думку В. Погребенника про те, що „молодомузівці” П. Карманський, В. Пачовський, Б. Лепкий, С. Чарнецький, а також С. Твердохліб (“Попри шпиль мідяними рядами...”)... не обмежилися своєю галицькою “малою батьківщиною”, а дали масштабний, сфокусований, зокрема, крізь призму історизму, образ усієї України” [6, 94].

Жовнірська лірика С. Чарнецького – оригінальна уже власне своїм ліризмом. Здається, що поет навіть користується тими самими зображальними засобами, створюючи той самий настрій смутку, безнадії, властивий його модерністській поезії. Проте, як ми уже показали, тут теж, як і в інтимній ліриці поета, відчутні народно-пісенні мотиви, зв’язок з фольклором. Це характерне для українських символістів поєднання – модерністичних і народнопісенних засобів – у Чарнецького, „жовнірського лірика”, особливо виразне. Прочитаймо з цього огляду поезію „В касарні”.

В касарні

*Ходить смуток по темній касарні,
Ходить тихо попід сірі стіни;
За ним світло збитої ліхтарні
Снує довгі, чудернацькі тіни...*

*У куточку при розгрітій печі
Гуртом сіли втомлені камрати –
І торочать довгі сумні речі
Про листи, що не приходять з хати.*

*Про друзів, що томляться в неволі,
Про загоєні в шпиталаях рани,
Про гроби, розсіяні по полі, –
Та про Чортків, Бучач, Бережани [12, 9].*

Два перших рядки першої строфи: *Ходить смуток по темній касарні,/ Ходить тихо поід сірі стіни* – сприймаються як пісенні, за аналогією з „*ходить сон коло вікон*”. А вже наступний рядок: *За ним світло збитої ліхтарні/ Снує довгі, чудернацькі тіни...* – з інструментарію поета-символіста.

Або такий фрагмент – з майбутнього лірично-драматичного триптиху (а мо' й поеми) „З невисланих листів” (у повному обсязі він з'явиться лишень у третій збірці – „Сумні ідем”, 1920 року), який вперше був надрукований у Календарі „Просвіти” за 1915 рік. І, мабуть, промовляв до сердець солдатів особливо інтимно, адже за кожною вояцькою душею були невислані або недописані листи. А писались вони, звичайно, не на полі бою, а в касарні (казармі), або ж у шпиталі, де час існує якоюсь особливо болісною субстанцією. Зацитуємо кілька строф:

*Чи знаєш сум шпитального склепіння,
Де визирає біль зі всіх сторін?
А в воздуху дрожать самі терпіння
І зимна смерть чаїться коло стін –
Вокруг тебе зболілі, сонні очі,
А в них безсилля, втома, туга, жаль –
І тобі все здається серед ночі:
Чийсь стогін втих, хтось знов відходить в даль.*

*Потому йдуть тупі години скуки,
Що сушать мозок, в кусні серце рвуть,
Числиш на стелі риси, щерби, луки –
А кожда твоя думка, наче ртуть...
То знову душу окриляє туга
За всім, що згасло з чаром давніх літ,
І виринає з мряки спомин друга,
Молоді мрії, як весняний квіт... [13, 34].*

Поета цікавить не війна як така, з її боями і кров'ю, а стан людської душі на війні. Це психологічна поезія. Найгостріше відчуває душа ту війну в години затишшя, наприклад у шпиталі, коли до абсурду братовбивчої бойні (будь-яка війна – братовбивча) долучається біль пораненого тіла і найбільший „кат” – час... Шпиталь доростає до рівня метафори.

Вірші С. Чарнецького (як-от „Іванові”) ставали народними піснями, друкувалися у просвітянських календарях та стрілецьких співаниках. Його жовнірська лірика зі збірки 1917 року „В годині задуми” теж належить до пласту стрілецької творчості.

Січове стрілецтво – то, напевне, найромантичніша сторінка нашої історії, коли музи і гармати заговорили водночас. З початком світової війни, щойно зорганізувався Легіон українських січових стрільців, добровільне формування у складі австро-угорської армії, відразу створюється „Пресова квартира У.С.С.” і „Артистична горстка в полі” – творчий гурт обдарованих старшин”. У „Горстці” і письменники, і художники, і музиканти, і фотографи, і журналісти – славна горстка, славні імена... [9, 4]. Як писав В. Щуровський: „Пресова квартира і її видання („Бомба”, „Червона калина”, „Самоохотник”), ряд молодих поетів, музиків, що в стрілецьких рядах готовились і клали свої перші кроки (Атаманюк, Баб’юк, Бобинський, Гайворонський, Купчинський, Л. Лепкий) або доводили свою поетичну творчість до зеніту (Степан Чарнецький), є найкращим доказом живучості стрілецької стихії” [14, 548].

Більшість віршів з циклу „З днів бурі” поет включає до нової збірки 1920 року „Сумні ідем”. Символічно, що збірка закінчується однойменним віршем – тим самим, яким розпочинається перша збірка „В годині сумерку” – передвоєнного видання 1908 року:

*З пятном німих терпінь явились ми на світ,
З чолом, завітчанім в зів’ялий ранком цвіт,
Життя прибрало нас в зір згаслих діадем –
Сумні ідем...*

*В осінній, сірий день нас сумерк породив,
Беззвіздних ночей шум в колисці нас пестив,
В тісний обруч судьби скрань втомлену кладем –
Сумні ідем...*

*Над нами хоч шумить труба бурхливих днів,
Не гріє сонце нас, ні вольний, дужий спів;
Безголосно колись торбами покладем –
І в смутку відійдем... [13, 62].*

Оцей, колись „програмний”, вірш поета-молодомузівця, як обрамлення об’єднує усю його поетичну творчість – три єдині збірки.

Виглядає на свідомий акт. Чи мало б це засвідчити цілісність поета, незважаючи на „похід на війну” – його жовнірську лірику – як вірного ідеалам молодості: Краси і Смутку? Чи, власне, його жовнірська лірика аж ніяк не суперечить поезії символізму, лишень доповнює її?

Принаймні не варто погоджуватися з доволі однозначною оцінкою Б. Якубського, який стверджував, що „поезія Чарнецького за ті двадцять років, що їх відбито в його трьох вішових збірках, не мала якоїсь виразної еволюції. Світогляд автора цих збірок з такими песимістичними назвами не змінився під час великих соціально-політичних подій, що йому доля судила їх бачити й пережити...” [33, XXXI].

Інший дослідник, Я. Грицковян, який, може, більше розумів галицькі обставини, стверджував протилежне: „Патріотичну свідомість Чарнецького в найширшому розумінні формувала війна, свідком якої він був. Їй присвятив він цикл віршів „Із днів бурі”, що був ніби поетичною характеристикою сучасного поетові молодого покоління, його ровесників, змушених воювати на різних фронтах” [2, 179].

Сучасне літературознавство справедливо вбачає у поверненні перших українських модерністів до громадянсько заангажованої ліри особливості національних шляхів розвитку модернізму. І на цьому тлі, на нашу думку, поетична творчість С. Чарнецького дуже цікава: вона еволюціонує в бік психологізму вірша, розсуває його тематичні горизонти, досягає ритмомелодики народної пісні, як у жовнірській поезії. Поезія С. Чарнецького воєнних літ належить до вершинної творів на цю тему, вона всуціль оригінальна й забезпечує перше місце цьому авторові серед молодомузівців й помітне, як справедливо завважив той же Б. Якубський, в усій українській поезії.

Література

1. Галицька та буковинська поезія ХХ віку / Передм. та упорядк. Б. Якубського.– Х. – К.: Книгоспілка, 1930.– 186 с.
2. Грицковян Я. До питання про „Молоду Музу” // Варшав. українознавчі зап. Зошит I.– Варшава, 1989.– С. 169–184.
3. Ільницький М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття.– Л.: Місіонер, 1999.– 212 с. + 24 с. вкл.
4. Карманський П. Українська богема.– Л.: Лірарт, 1996.– 144 с.
5. Мориквас Н. Меланхолія Степана Чарнецького. Есей.– Л.: Світ, 2005.– 384 с., іл.
6. Погребенник В. Поезія „молодомузівців” – тема Галичини // Визвольний шлях.– 1995.– Січ.– С. 88–94.

7. Розсипані перли: Поети „Молодої Музи”/ Упоряд., передм. та прим. М. Ільницького.– К.: Дніпро, 1991.– 710 с.
8. Струни. Антологія української поезії від найдавніших до нинішніх часів. Для вжитку школи й хати влаштував Богдан Лепкий. Спільне видання „Українського слова” і „Української народної бібліотеки”.– Берлін, 1922.
9. Сьпіваник Українських Січових Стрільців.– Л.: Львів. фонд культури, 1990.– Перевидано за виданням: Відень, 1918.– Заходом „Артистичної горстки”.– Накладом „Центральної управи Українських Січових Стрільців”.– 126 с.
10. Тис Ю. Українська вояцька пісня (1914–1919) // Овид (Horizonte) – Буенос-Айрес, 1949.– Верес.– Ч. 2.
11. Українські народні думи та історичні пісні.– К., 1955.– С. 329.
12. Чарнецький С. В годині задуми: поезії.– Л.: Новітня бібліотека.– Ч. 24.– 1917.– 48 с.
13. Чарнецький С. „Сумні ідем”: вибір поезій.– Л.– К.: Новітня бібліотека.– Ч. 34.– С. 1.– 1920.– 61 с.
14. Щуровський В. Іван Франко серед українських січових стрільців // Спогади про Івана Франка / Упорядк., вст. ст. і прим. Михайла Гнатюка.– Л.: Каменяр, 1997.– 635 с.

УДК 821.161.2.09

Marta Reda

MATRYCA INTERTEKSTUALNA POEMATU DRAMATYCZNEGO KASANDRA ŁESI UKRAINKI

Редя М. Матрица интертекстуальная драматической поэмы „Кассандра” Леси Украинки. Автор статьи, анализируя поэтическую драму Леси Украинки „Кассандра”, обращает внимание на интересные интертекстуальные связи, которые украинская писательница вплела в текст своего произведения. Используемый Лесей Украинкой потенциал антической мифологии – миф о падении Трои – послужил интертекстуальной матрицей, которую поэтесса трансформировала соответственно собственной интерпретации, учитывая при этом тенденции в поэтике модернизма, а также обращаясь к другим культурным текстам и литературным дискурсам.

Ключевые слова: матрица, драма „Кассандра”, античная мифология, поэтика модернизма.

Редя М. Матриця інтертекстуальна драматичної поеми „Кассандра” Лесі Українки. Автор статті аналізує поетичну драму Лесі Українки „Кассандра”, звертає увагу на цікаві інтертекстуальні зв'язки, які українська письменниця ввела в текст свого твору. Використаний Лесею Українкою потенціал античної